

УДК 27-282"1759":929.645Л.Шептицький

Тетяна ДЕНИСОВА

(Львів)

ГЕРБИ ЛЕВА ШЕПТИЦЬКОГО НА СЛУЖЕБНИКУ 1759 р. ІЗ ЗБІРКИ НАЦІОНАЛЬНОГО МУЗЕЮ ім. АНДРЕЯ ШЕПТИЦЬКОГО

Одним із завдань, що стоять перед дослідниками геральдики, є виявлення і вивчення пам'яток, на яких присутні геральдичні символи. Особливо тих, які стосуються духовних осіб, що належали до вищого духовенства, мали давній родовід й широко використовували родинні герби у поєднанні з атрибутами духовної влади.

Владика Лев Шептицький походив із старого українського боярського роду, який здавна осів на перемишльській землі, відігравши вагому роль в її історії. Рід Шептицьких дав чимало відомих церковних діячів та ієрархів¹. Родинний герб Шептиці використовував і єпископ Львівський, Галицький та Кам'янець-Подільський Лев Людовик Шептицький.

Предметом нашого дослідження став Службник (Літургікон) 1759 р. з оправою, прикрашеною гербом Лева Шептицького, що зберігається у фонді кириличних стародруків Національного музею у Львові ім. Андрея Шептицького (далі – НМЛ). За своїм призначенням стародрук відноситься до богослужбових, літургійних книг, за якими здійснюється богослужіння добового кола (вечірня, утрєня тощо) в християнському храмі. Відомості про зміст Службника містяться на титульному аркуші, займаючи майже всю його площу у вигляді довгої докладної назви. В ній зазначено, що Літургікон є Службником, й містить літургії "святих отців наших" Іоана Златоуста, Василя Великого та Григорія Двоєслова, "папи римського, із всіма службами недільними та святковими". Наприкінці аркуша подана дата виходу книги – "року божого" 1759. Зазначимо, що датування проставлено кириличними літерами, які відповідають певним числам, що характерно для того часу.

Титульний аркуш не має якого-небудь мистецького оздоблення, натомість на його звороті представлено герб, а нижче від нього – вірш "На герб Ясновельможних Шептицьких". Використання геральдики для оформлення титулу характерне майже для всіх друкованих книг даного періоду. Описи і тлумачення геральдичної символіки шляхетських родових гербів було досить розповсюдженим явищем у XVIII ст.²

Службник вийшов у світ із львівської друкарні Ставропігійського братства при храмі Успіння

Пресвятої Богородиці. Благословіння і дозвіл на друк, завізований єпископом Левом Шептицьким, вміщений у книзі й датований 3 вересня 1757 р. В ньому підкреслюється, що всі тексти "у Богословів" виправлені і будуть сприяти однаковому богослужінню у всіх церквах. Братство, турбуючись про кращий продаж книги, укладає 19 лютого 1759 р. контракт з відомим українським гравером Іваном Филиповичем³. Спеціально для Службника він виконує п'ять аркушевих гравюр на міді із зображеннями творців літургії, Розп'яття і фронтиспис із храмом Успіння.

За контрактом, згадуваний нами герб єпископа Лева Шептицького для Службника, мав бути вирізаний на дереві⁴. Така практика використання спеціальних дереворитів із гербами для друку в книгах і на антими́сах була доволі поширеною, що підтверджує низка збережених у фонді сфрагістики НМЛ вирізаних на дереві гербів владик Галицької митрополії, які датуються XIX ст. Проте, як свідчить підпис, автором герба Шептицьких на звороті титульного аркуша стародруку став Георгій Вишльовський, львівський майстер, що здебільшого займався естампами⁵. За технікою виконання ця робота є не дереворитом, а гравюрою на міді. Мистецьке оформлення Службника 1759 р. великими аркушевими мідьоритами наочно

1

ілюструє істотні зрушення, що відбулися у художньому оздобленні братських видань середини XVIII ст., адже раніше використовувались лише гравюри на дереві.

Гравер Георгій Вишльовський, виконуючи герб Шептицьких, зобразив гербовий щит складної октагональної форми, бічні частини якого утворені увігнутими до середини сегментами (мал. 1). Посеред нього – підкова з рівнораменним хрестом над нею. Біля лівого боку підкови вміщена стріла, спрямована вістрям вгору, дещо навкоси, до лівого кута гербового щита. Такі фігури складають основу давнього родового герба Шептицьких – Шептиці. Гербовий щит вміщений на багато декорованому рокайлевому картуші, з рогами достатку, увінчаному короною, обабіч якої митра (праворуч) й жезл (ліворуч). Завершує геральдичну композицію капелюх з китицями, по шість з кожного боку.

При дослідженні мистецького оформлення львівського Службника нашу увагу привернула одна з кінцівок, про яку досі у літературі нема згадок. Найвірогідніше, раніше це було друкарське дереворитне кліше із відповідним гербом. Напевно, даний герб перестали використовувати в друкарні за призначенням, тому вилучили зображення щита з гербовими фігурами й нашоломника. Фактично на аркуші представлено намет, у вигляді рослинного орнаменту, та шолом, які слугують прикрасою стародруку.

Зазвичай, богослужбова книга, якою є Службник, мала досить великий формат. У нашому прикладі – приблизно половина паперового аркуша – 365x223мм. Прийоми створення оправ для таких книг та їх оздоблення походять від традицій опракування рукописних кодексів, де на чільній кришці в середнику зображалось Розп'яття, досить часто із пристоячими, в кутах – з євангелістами та їх символами⁶. За своїм типом оправа на Службнику 1759 р. є оксамитною⁷. Обидві кришки оправи львівського стародруку обтягнуті вохристом оксамитом, корінець – темнішого відтінку. Коштовна оксамитна оправа, як правило, була монохромною й служила декоративним тлом для металевих прикрас. У XVIII ст. значного розповсюдження набувають оклади. Такі оздоблювальні й захисні покриття оправ із застосуванням технік золотарства були різноманітними. Для прикладу, згадаємо оправа з гербом на Євангелії московського друку 1663 р. з Чернігівського історичного музею імені В. В. Тарновського⁸. Кришки цієї пам'ятки обтягнуті оксамитом вишневого кольору, який тільки проглядає крізь прорізний орнамент карбованих деталей. По центру спідньої кришки Євангелія розташовано герб архімандрита Новгород-Сіверського Спасо-Преображенського монастиря Михайла Лежайського. Натомість, львівська пам'ятка має оклад набірний, із кількох окремих деталей, закріплених на обтягнутих вохристом оксамитом кришках. Раніше мистецьке оздоблення на розглядуваній оправі Службника 1759 р. не було предметом наукового аналізу.

Посередині чільної кришки оправи стародруку прикріплено опуклу пластину складної конфігурації, наближену до вертикально видовженого овалу. На ній – об'ємно модельоване Розп'яття в оточенні гравійованого рослинного орнаменту. На спідній кришці – подібна пластина з викарбуваним гербом єпископа Лева Шептицького. Кути обидвох кришок оправи прикрашають вісім великих ажурних наріжників з ангеликами. Для закривання книги використовувалися дві металеві застібки. Пластини й інші металеві декоративні прикраси оправи, згідно з маргінальними записами, виготовлені із срібла. Правдоподібно, працюючи над гербом владики Лева Шептицького, золотар взувався на мідьорит гравера Георгія Вишльовського, зі звороту титульного аркуша. Відомо, що до найбільших надбань міського ремесла Західної України належить універсальність самого майстра, який виконував роль і проєктанта, й виконавця, що потребувало широких теоретичних і практичних знань, неабиякої творчої фантазії⁹. Перш ніж приступати до роботи з матеріалом, спочатку робили абрис – контурний рисунок реального розміру. Проте герб роботи золотаря не є достеменним повтором гравюри на міді. Подаємо малюнок карбованого герба владики Лева Шептицького (автор малюнку – Т. Денисова, 2009 р.) та його опис, що публікуються вперше (мал. 2).

2

Герб Шептиці розміщений на щиті, накладеному на картуш, що своєю увігнутою формою нагадує мушлю. Барокова інтерпретація форми щита, картуша та інших елементів ілюструє впливи західноєвропейського мистецтва. Посередині картуша - корона, праворуч неї - митра, ліворуч - жезл. Вгорі - капелюх із шістьма китицями обабіч картуша. Обрамлює герб владики аббревіатура із восьми літер: L S B L H K O M. Перший директор НМЛ, знаний дослідник української писемності, професор Іларіон Свенціцький у науковому каталозі 1908 р., виданому Церковним музеєм (тогочасна назва НМЛ), згадавши про цей стародрук, лише зазначив аббревіатуру, без її тлумачення¹⁰. Вперше подаємо розшифрування згаданого скорочення: Лев Шептицький, єпископ Львівський, Галицький, Кам'янець-Подільський, настоятель Милецький.

Злет львівського золотарства припадає на XVI - першу половину XVII ст.¹¹ Після захоплення у 1704 р. Карлом XII, місто опиняється в смузі воєнних дій і подальша розруха приводить до занепаду ремесла, яке так і не змогло відродитися до колишнього рівня¹². Розглянута вище справа на львівському Службнику є одним з прикладів золотарського мистецтва середини XVIII ст.

Проведення атрибуції справи, а разом з нею й герба є доволі складним завданням, обумовленим тим, що в маргінальних записах нема жодних згадок про те, хто і коли займався опрацюванням книги. Виготовлення справи, матеріал (оксамит, срібло, золочення обрізу) потребували значних видатків. Можна припустити, що справа на богослужбовій книзі постала як коштовний дарунок, або з нагоди певних визначних подій. Появу і датування герба на оксамитній справі пов'язуємо з ім'ям та діяльністю єпископа, якому він належить. Відомо, що 14 травня 1749 р. Лев Шептицький був висвячений на єпископа Львівського, Галицького та Кам'янець-Подільського в Милецькому монастирі єпископом Луцька Теодосієм Рудницьким, єпископом Володимира Теофілом Годабським та латинським помічником єпископа Кам'янця Адамом Оранським¹³. Ймовірно, книга була прикрашена гербом Лева Шептицького з нагоди десятиліття цієї події. Зауважимо, що стародрук вийшов у світ рівно за місяць до цієї дати.

Щоправда, вірогідним є й інше припущення. Так, 9 липня 1762 р. єпископ Лев Шептицький отримує королівську номінацію на коад'ютора Києва, яка була затверджена Римом у папському бреве в грудні того ж року¹⁴. З цією визначною подією також можемо пов'язати опрацювання Службника. Отже, появу справи на львівському стародруці слід віднести до згаданих років. Крім того, слід зазначити, що книга знаходилася у львівському архікатедральному соборі Святого Юра. Маргінальний запис свідчить, що стародрук був власністю цього собору.

Таким чином, справа із гербом єпископа Лева Шептицького є цінним джерелом для вивчення геральдики, історії церкви, золотарського ремесла та входить до культурної спадщини України.

Примітки:

¹ Енциклопедія Українознавства. Словникова частина / Гол. ред. проф. д-р В. Кубійович. – Вид-во "Молоде життя", 1984. – Т. 10. – С. 3845.

² Гречило А. Емблематика // Спеціальні історичні дисципліни. – Київ: Либідь, 2008. – С. 220.

³ Центральний державний історичний архів України у Львові, ф. 129, оп.1, спр.1187, арк.6.

⁴ Вуйцик В. Нові документальні відомості про українського гравера і друкаря XVIII століття Івана Филиповича // Записки Наукового Товариства ім. Шевченка: Праці Комісії образотворчого та ужиткового мистецтва. – Львів, 1998. – Т. ССXXXVI. – С. 460.

⁵ Дві ілюстрації зі стародруку подано у каталозі Я. Запаска та Я. Ісаєвича: фронтиспис із зображенням Успенського храму (автор – І. Филипович) та герб Шептицьких (автор – Г. Вишльовський). Проте, фактично замість гербу Шептиці, який використовувала родина Шептицьких, надруковано герб Корчак. Див.: Запаско Я., Ісаєвич Я. Пам'ятки книжкового мистецтва. Каталог стародруків, виданих на Україні. Книга друга. Частина перша (1701-1764). – Львів, 1984. – С. 113, 114.

⁶ Вергун Н. Пам'ятки писемності // Національний музей у Львові. 100 років: Альбом / Ред. О. Біла, А. Забитівська. – Київ: Родовід, 2005. – С.103.

⁷ Encyklopedia wiedzy o książce. – Wrocław-Warszawa-Kraków, 1971. – S. 1694.

⁸ Петренко М. Українське золотарство XVI-XVIII ст. – Київ: Наукова думка, 1970. – С.88.

⁹ Голод І. В. Миське ремесло Західної України XIV-XVIII століть. – Львів: ЛАМ, 1994. – С. 136.

¹⁰ Свѣнцицькій И. Каталогъ книгъ церковно-славянскої печати. – Жовква: Печатня оо. Василянъ, 1908. – С. 62.

¹¹ Про це свідчать, зокрема, підрахунки кількості працюючих золотарів, проведені за документами Львова. Так, у XVI столітті відмічають імена 30 майстрів, а на початку XVII століття їх було не менше 90. Про це докладніше див.: Łoziński W. Złotnictwo lwowskie. – Lwów, 1912. – S. 60-117.

¹² Історія Львова. – Львів: Центр Європи, 2006. – Т. 1. – С. 235-237. Зуб Д. Нариси з історії золотарства Галичини. – Львів, 2003. – 360 с.

¹³ Блажейовський Д. Ієрархія Київської церкви (861-1996). – Львів: Каменяр, 1996. – С. 254.

¹⁴ Там само.

* * *

Тетяна Денисова (Львів): Герби Лева Шептицького на Службнику 1759 р. із збірки Національного музею у Львові ім. Андрея Шептицького

Комплексно аналізується літургійна книга (Службник 1759 р., Львів) разом із оправою, проводиться її атрибуція. Вперше публікується і вводиться в науковий обіг герб єпископа Льва Шептицького на оправі пам'ятки.

Ключові слова: герб, Шептицький, літургійна книга.

* * *

Татьяна Денисова (Львов): Гербы Льва Шептицкого на Службнике 1759 г. из собрания Национального музея во Львове им. Андрея Шептицкого

Комплексно анализируется литургийная книга (Службник 1759 г., Львов) вместе с оправой, проводится ее атрибуция. Впервые публикуется и вводится в научный оборот герб епископа Льва Шептицкого на оправе памятки.

Ключевые слова: герб, Шептицкий, литургийная книга.

* * *

Tetyana Denysova (Lviv): Lew Sheptytsky emblems on the Litourgikon 1759 from the collection of the Andrey Sheptytsky National Museum in Lviv

The liturgical book (Litourgikon, Lviv 1759) and its cover are analysed and authenticated. For the first time the emblem of the bishop Lew Sheptytsky from the Litourgikon cover is published and scientifically issued.

Key words: Coat of Arms, Sheptytskyi, liturgical book.